

Články / Article

Správce, pastýř, sourozenec?¹

Ateismus je na ústupu

Po dlouhá léta, po něž se jako socioložka pohybuji mezi environmentalisty a jako učitelka mezi studenty environmentálních oborů, pozoruji růst zájmu o náboženství. Pohrdavý výrok Václava Klause „ekologie není věda, je to náboženství“² obsahuje kouzlo nechtěného. Pokud pomineme, že Klaus zaměňuje přírodní vědu a environmentální snažení, můžeme konstatovat, že se ve své zlolajnosti dotkl pozoruhodného sociologického fenoménu, že je blízko pravdě.

Vzpomeňme ještě na jednoho zlolajníka. Mám na mysli Ernsta Haeckela, paradoxně zakladatele ekologie.³ Dnešním zájmem ekologů a environmentalistů jakož i jiných přírodovědců o náboženství by byl znechucen. Tento významný zoolog, profesor v německé Jeně,⁴ byl ve své době slavný především jako odpůrce náboženství. Odmítl přijmout výklad přírody jako díla Stvořitele. Své vášnivé a militantní ateistické výpady se snažil opřít o vědecké poznání, především o poněkud svévolně interpretovanou Darwinovu evoluční teorii. Vysloužil si přezdítku „vzdoropapež“. Boha označil tento profesor zoologie za „gasförmiges Wirbeltier“.⁵ Ve druhé polovině 19. století se v evropské společnosti šířila sekularizace vědy i názoru na život. Haeckelovy knihy byly čteny jak v akademickém prostředí, tak mezi vzdělaným dělnictvem. *Die Welträtsel* byla v německy mluvících zemích prodána ve více než 400 tisících výtisků a byla přeložena do 27 jazyků.⁶

1 Tento text je kapitolou připravované knižní monografie *Věrní a rozumní: kapitoly o ekologické zpozdilosti*, která vyjde v nakladatelství Masarykovy univerzity Brno MUNIPRESS. Popularizačnímu záměru knihy odpovídá i esejistický styl tohoto textu. Vydavatel souhlasí s publikací v časopise *Caritas et veritas*. Text vznikl jako součást projektu Grantové agentury ČR „Ekologicky příznivý životní způsob v běhu času“ GA15-05552S.

2 Václav Klaus ho pronášel opakovaně, například v březnu 2007 ve washingtonském think tanku Cato Institute nebo na klimatické konferenci pořádané organizací Heartland Institute. Viz © Daniel ANÝŽ, Klaus v USA šokoval kritikou ekologie, *Hospodářské noviny*, 13. 3. 2007 (on-line) dostupné na: <http://archiv.ihned.cz/c1-20645240-klaus-v-usa-sokoval-kritikou-ekologie>, citováno dne 27. 11. 2015; © Václav KLAUS, Notes for the Heartland Institute Conference Speech, in: *The Heartland Institute's Seventh International Conference on Climate Change*, 2012 (on-line), dostupné na: <http://www.klaus.cz/clanky/3104>, aktualizace dne 22. 5. 2012, citováno dne 4. 2. 2016.

3 Zda je na místě tak Haeckela označit, je otázka. Faktem je, že v roce 1866 definoval ekologii jako přírodovědný vědní obor zabývající se vztahem organismů a okolního světa (srov. Ernst HAECKEL, *Generelle morphologie der organismen. Allgemeine grundzüge der organischen formen-wissenschaft, mechanisch begründet durch die von Charles Darwin reformirte descendenztheorie*, von Ernst Haeckel, Berlin: G. Reimer, 1866, s. 286). S ochranou přírody tehdy spojen nebyl.

4 Dnes studenti znají především Haeckelův *biogenetický zákon* – vývoj embrya je zkratkou biologické evoluce („ontogeneze je zkratkou fylogeneze“).

5 Snad „mlžnatý, plynatý obratlovec“.

6 Ernst HAECKEL, *Die Welträtsel*, Bonn: Verlag von Emile Strauss, 1899. Do češtiny byla kniha přeložena v roce 1905 pod názvem *Záhady světa*.

V historii se ateistické nálady šířily ve vlnách, měly své politické, sociální a ekonomické důvody, někdy měly povahu intelektuálních mód podporovaných sekularizací vědy. U nás hrála po druhé světové válce významnou roli socialistická propaganda. Zajímá-li nás dnešní vzestup zájmu o náboženství u environmentalistů, je třeba vzít v úvahu, že ateismus byl v posledních letech či desetiletích vystřídán jakýmsi sklonem k nevyhraněné religiozitě v celé společnosti. Lidé pozdně moderní společnosti zůstávají kritičtí k církvím, především k církvi římskokatolické, k náboženské víře se však staví s tolerancí, respektem, ba i se zájmem.⁷ To platí i pro environmentalisty jako děti své doby. Nadto: Environmentalisté se každodenně přesvědčují o hloubce a intenzitě ekologických problémů a o nepříznivých vyhlídkách plynoucích z ekologické krize. Vidí, že se vynořují vážná nebezpečí, například klimatický rozvrat.⁸ Jak to v dějinách bývá, v bezradnosti a v úzkostech se lidé obrací k instancím, které nejsou z tohoto světa. Ty mají v každodenním životě poskytnout obranu proti zneklidňujícím informacím a naději pro život jejich dětí.⁹

Tak se stalo, že mezi environmentalisty, donedávna považovanými za pohanský živel, jsou, sociologicky a statisticky řečeno, v nadreprezentovaném počtu hledající křesťané, ale i křesťané víru praktikující. Příznačné je, že v oblíbeném časopise *Sedmá generace*, odrážejícím postoje výrazného segmentu českého environmentalismu, vyšlo v roce 2007 tematické číslo věnované náboženství.¹⁰ Podtitulem „Příroda na kříži“ i obsahovým vyzněním textů se redakční rada nepřímou přihlásila ke křesťanskému pohledu na svět přinejmenším jako sympatizant. V prosinci roku 2015 vyšlo číslo věnované mimo jiné papežské encyklice *Laudato si'*.¹¹

Náboženská podstata environmentalismu

Křesťanství však není pro environmentalisty pouhou účelovou pomůckou, která má zmírnit jejich frustrace a získat případné spolubojovníky.¹² Aniž by o to usilovali, mají environmentalisté s křesťany nápadně podobné rysy.¹³ Patří k nim například snaha o skromný životní způsob a uznání hodnoty chudoby, soucítění se slabými a handicapovanými a někdy i tíhnutí k jakési mystice.

Americký historik Thomas R. Dunlap se v knize *Faith in Nature: Environmentalism As Religious Quest* zabývá environmentalismem a náboženstvím obecněji.¹⁴ Podle jeho analýz má envi-

7 „Ateismus a náboženskou indiferenci střídá příklon jak k zavedeným náboženským směrům, tak i k selektivně převzatým motivům různých náboženství,“ konstatuje Ivan O. ŠTAMPACH, Neviditelná náboženství, *Dingir* 1/2010, s. 12–14.

8 Úzkost, která je reakcí na klimatické změny, je v posledních letech častým předmětem zkoumání psychoanalytiků, srov. např. Clive HAMILTON – Tim KASSER, Psychological adaptation to the threats and stresses of a four degree world, in: *Four Degrees and Beyond International Climate Conference*, 2009; Sally WEINTROBE (ed.), *Engaging with climate change: psychoanalytic and interdisciplinary perspectives*, London: Routledge, 2012; Kari Marie NORGAARD, *Living in denial: climate change, emotions, and everyday life*, Cambridge (Mass): MIT Press, 2011; Renee LERTZMAN, *Environmental melancholia: psychoanalytic dimensions of engagement*, New York (NY): Routledge, 2015.

9 V našem výzkumu Pestrých jsme se s tímto postojem setkali jak u praktikujících, tak hledajících křesťanů. Někteří na dotaz, jak se vyrovnávají s příznaky ekologické krize, odpověděli bez váhání „jsem křesťan, bráním se vírou“.

10 © HNUTÍ DUHA, *Sedmá generace* 2/2007 (on-line), dostupné na: <http://www.sedmagenerace.cz/cislo/02-2007>, citováno dne 4. 2. 2016.

11 Vojtěch PELIKÁN – Renata SVOBODOVÁ, *Laudato si'*: Přichází čas ekologické konverze?, *Sedmá generace* 6/2015, s. 7–10.

12 Tak pojal náboženskou víru významný entomolog Edward O. Wilson, který svou knihu *The Creation: An Appeal to Save Life on Earth*, New York: Norton, 2006 koncipoval jako výzvu ke spoluúčasti na záchraně světa. Ač sám programový ateista, adresoval ji baptistickému pastrovi.

13 Subtilní sociologický smysl pro rysy takzvaných nových křesťanských komunit příbuzných s vlastnostmi environmentálních seskupení u nás empiricky prokázal Jan Váně. Viz Jan VÁNĚ, *Komunita jako nová naděje?: Náboženské (ne)institucionalizované komunity z pohledu sociologie náboženství*, Plzeň: Západočeská univerzita v Plzni, 2012.

14 Thomas R. DUNLAP, *Faith in nature: environmentalism as religious quest*, Seattle: University of Washington Press, 2004. V knize je patrný myšlenkový vývoj autora, vzděláním chemika, který se jako věřící katolík pokouší nalézt rovnováhu mezi vědou a vírou. Pozo-

ronmentalismus nejen náboženské jevové rysy, ale přímo náboženskou podstatu. Je omylem vidět základ environmentálních hnutí v politické dimenzi. Jakkoli environmentalisté argumentují převážně zájmy společnosti, v zásadě se vztahují, stejně jako křesťané, k univerzu. I když jejich ideologie zdůrazňuje pospolitostní povahu, oboje stojí na hlubokém vnitřním postoji individuů, na osobní víře. Snaha o „zelený“ životní způsob, o ekologicky příznivou proměnu každodenního chování jednotlivce, má morální základ, který se odvozuje od hledání smyslu existence a místa ve světě. Z vnitřního přesvědčení pramení opozice vůči jiné dnešní víře, víře ve vědu a v růst blahobytu. Z této sdílené opozice vyvěrá vroucný vztah ekologických aktivistů k souvěrcům, podobný, který můžeme pozorovat při sdružování mladých křesťanů. Náboženskému postoji je blízká víra environmentalistů, že existuje neviditelný řád; naše nejvyšší dobro spočívá v tom, že se mu harmonicky přizpůsobíme. Podle Dunlapa environmentalisté chápou zánik divoké přírody jako příznak hlubokého duchovního nesouladu, vyjadřují varovná proroctví katastrofy a zároveň slibují pozemský ráj, pokud se proměníme. Dodejme, křesťanství i environmentalismus tíhnou ke konzervatismu v nereflektované symbióze s představou, že věci se mohou měnit k novému a lepšímu – s jakýmsi intuitivním indeterminismem.

Ač lze s Dunlapem souhlasit, že environmentalismus a křesťanské náboženství mají mnoho společného, přece je zřejmé, že snaha o vzájemné porozumění naráží na některé překážky.

Stěžejním důvodem obezřetnosti a rezervovanosti křesťanů vůči environmentalistům je podezření z takzvaného „nového pohanství“. Americká a některá západoevropská hnutí jsou skutečně inspirována, vedle křesťanství, panteistickými náboženstvími, praktikami afrických a indiánských domorodých obřadů a mystikou pohanských kultů, kultem Gaiy, Matky Země, a především buddhistickou tradicí.¹⁵ V environmentálních hnutích českých zemí je vliv těchto náboženství slabý.¹⁶ Zaslechnete-li na soustředěních ochránců přírody zvuk afrických bubnů, bývá pouhým exotickým ornamentem večerního programu, někdy ironizující nápodobou. Jeho původ a význam bubeníci a jejich posluchači neznají. Když jsem se na semináři ekologických vychovatelů, konaném v Želivském klášteře, pozastavila nad tím, že večer je v prostorách křesťanské stavby na programu šamanské bubnování, účastníci netušili, co se mi nezdá.

Environmentalisté považují za hlavní překážku spolupráce s křesťanstvím jeho tvrdošíjný názor na porodnost.¹⁷ Přitom je skutečností, že rodiny environmentalistů jsou relativně početné. Výhrada vůči křesťanství protestantských denominací se týká především kalvínského pojetí etiky práce, podle níž se Hospodinova přízeň projevuje úspěchem v práci. Vysoké ocenění pracovního výkonu, který přepracovává přirozený svět na více či méně užitečné výrobky, se v optice environmentalismu stává jedním ze zdrojů ekologické krize.¹⁸ Zahálka, včetně zálibného spočinutí v přírodě, byla v Kalvínově

ruhodná Dunlapova analýza se svou přesvědčivostí nápadně odlišuje od takzvaného nostalgického přístupu k náboženství v sociologii, k jehož kritice se u nás hlásí Dušan Lužný. Viz Dušan LUŽNÝ, *Náboženství a moderní společnost: Sociologické teorie modernizace a sekularizace*, 1. vyd., Brno: Masarykova univerzita, 1999.

15 Srov. Dušan LUŽNÝ, *Zelení bódhisattvové: sociálně a ekologicky angažovaný buddhismus*, Brno: Masarykova univerzita, 2000.

16 Pokud se u nás v některých komunitách novopohanské rituály, například oslava slunovratu a úplňku za zpěvu manter, pěstují, mají zdroj v jiném sociálním prostředí než v okruhu environmentalistů, například ve skupinách živé historie (© Zdeněk VOJTÍŠEK, *Novopohanství a jeho přítomnost v české společnosti*, *Teologická revue* 2007, s. 6 [on-line], dostupné na: http://www.zvojtisek.cz/dokumenty/clanky/novopohanstvi_pro_teologickou_revui.pdf, citováno dne 7. 2. 2016), hnutí New Age (© David ZBÍRAL, *New Age a novopohanství*, *David Zbiral – religionistika*, 2007 [on-line], dostupné na: http://www.david-zbiral.cz/NewAge.htm#_ftn1, citováno dne 7. 2. 2016) nebo feministickém hnutí (Síán Lee REID – Shelley Tsivia RABINOVITCH, *Witches, Wiccans, and Neo-Pagans: A Review of Current Academic Treatments of Neo-Paganism*, in: *The Oxford handbook of new religious movements*, Oxford; New York: Oxford University Press, 2008).

17 Často zde mají environmentalisté stereotypní představu plynoucí z neinformovanosti o názorových posunech v teologii.

18 Tímto rysem protestantismu, přesněji kalvinismu, se zabýval Lynn White. Srov. © Lynn WHITE, *The Historical Roots of Our Ecolo-*

pojetí nahlížena jako těžký hřích. Ale největší překážkou, kterou se mezi křesťany a environmentalisty nedaří při vši dobré vůli hnout, je křesťanský antropocentrismus. Podle již zlidovělého názoru Lynna Whita je křesťanství „nejantropocentričtější náboženství na světě“, řídí se výlučně optikou prospěchu člověka a prosperitou jeho potomků, a tím se významně podílí na vzniku ekologické krize.¹⁹ Tento postoj, souznějící s ideou pokroku jako základu dějin,²⁰ má předkřesťanské judaistické a antické kořeny a do křesťanství je hluboce vrostlý. V kruhu ochránců přírody je názor (označený jako antropocentrický) krátkým spojením bez další debaty vyřízený.

Privilegovaný viník

„I řekl Bůh: ‚Učiňme člověka, aby byl naším obrazem‘, stojí v První knize Mojžíšově (Gn 1,27). Ochránce přírody se ošívá: Ten tvor, který má být obrazem Boha, zničil nádherné krajiny, zničil impozantní lesní porosty, umožil život v mořích, sobě i jiným tvorům rozvrátil klima planety. Zděšení a roztrpčení nejsou jen environmentalisté. Německý teolog Jürgen Moltmann soudí, že „takzvaná ‚krize životního prostředí‘ je nejen krizí přirozeného prostředí lidí, ale především krizí samotných lidí. Je dalekosáhlou ireverzibilní krizí, která je právem označována za apokalyptickou krizi života na této planetě. Není přechodnou krizí, nýbrž, podle všech předpovědí, počátkem zápasu o život a smrt stvoření na Zemi.“²¹ Další evangelický teolog, Jiří Mrázek, zabývající se výkladem a interpretací poslední biblické knihy Zjevení Janova, spatřuje v hrůzách Apokalypsy jasné znaky ekologické katastrofy. Nechápe ji však jako Boží trest za lidské jednání, ale jako „nebeskou projekci“ toho, co lidé *sami způsobují* (zdůraznil Jiří Mrázek) svým jednáním.²² A papež František píše: „Kvůli nám tisíce druhů už nevzdají Bohu slávu svou existencí, ani nám nebudou moci předat svoje poselství. Na to nemáme právo.“²³ „Nikdy jsme náš společný domov nekazili a nehanobili tak, jako během posledních dvou staletí.“²⁴

Správce

Slova První knihy Mojžíšovy „Hospodin Bůh postavil člověka do zahrady v Edenu, aby ji obdělával a střežil“ (Gn 2,15) vyjadřují základní vztah člověka a přírody: Stejně jako jiným tvorům je člověku příroda dána jako zdroj živobytí, liší se však pověřením strážní služby, vykonávané na základě svobodného rozhodování. Svoboda jednání je základem antropocentrismu, který je pro judaismus a křesťanství samozřejmý a bytostný. Někdy slyšíme, že vlastně nejde o antropo-

gic Crisis, *Science* 3767/1967, s. 1203–1207 (on-line), dostupné na: <http://science.sciencemag.org/content/155/3767/1203>. Blíže o jeho názoru referuji v knize Hana LIBROVÁ, *Pestří a zelení: kapitoly o dobrovolné skromnosti*, Brno: Veronica – Hnutí DUHA, 1994.

19 Srov. © Lynn WHITE, *The Historical Roots of Our Ecologic Crisis*.

20 Ontologický antropocentrismus je součástí naší optimistické představy o chodu světa. Komu připadá, že realita jí neodpovídá, může se utěšovat myšlenkou Ericha Fromma „Člověk byl stvořen jako otevřený systém určený k růstu a vývoji a nebyl dokončen tak jako ostatek stvoření“ (Erich FROMM, *Budete jako bohové: radikální interpretace Starého zákona a jeho tradice*, Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1993, s. 134) nebo Teilharda de Chardina „Člověk tedy ještě zdaleka nedosáhl vrcholu svých možností a tím méně je možno mluvit o úpadku. Naopak je v plném tempu rozvoje“ (Pierre TEILHARD DE CHARDIN – Jiří NĚMEC – Jan SOKOL, *Místo člověka v přírodě: výbor studií*, Praha: Svoboda-Libertas, 1993, s. 86–87). Evangelický teolog Milan Balabán říká lapidárně „člověk tu ještě není, pracuje se na něm“ (Osobní poznámka z pastorální konference konané v roce 2001 v Brně. Pro těžkou nemoc Milana Balabána nebylo možné výroky autorizovat).

21 Jürgen MOLTSMANN, *Bůh ve stvoření: Ekologická nauka o stvoření*, Brno; Praha: CDK (Centrum pro studium demokracie a kultury); Vyšehrad, 1999, s. 7.

22 Srov. Jiří MRÁZEK, *Zjevení Janovo*, Praha: Centrum biblických studií AVČR a UK; Česká biblická společnost, 2012, s. 110.

23 FRANTIŠEK, *Laudato si'*: *Buď pochválen, Encyklika o péči o společný domov*, Praha: Paulínky, 2015, § 33.

24 Tamtéž, § 53.

centrismus, ale o teocentrismus, protože stvořená příroda patří Bohu. Člověk není pánem světa, je mu uloženo, aby byl pouhým jeho správcem²⁵ či, v jiném překladu, šafářem.²⁶ Jeho dominantní postavení ve světě je však nepochybné.

Jak je dnes mezi křesťany role správce vžitá²⁷ a zároveň málo promyšlená, ukázala například anketa časopisu *Český Bratr*, sympaticky otevřeného aktuálním otázkám. Několika čtenářům, laikům dobře orientovaným v náboženských otázkách, položila šéfredaktorka Daniela Ženatá otázku: „Zasahují genetické manipulace do Božího plánu?“ Respondenti se implicitně postavili sebejistým antropocentrismem do role správce, aniž projevili konzervativní smýšlení: „Jako křesťané budeme vnímat zvláštní postavení člověka v celém stvoření, takže rozlišíme genetické manipulace u kukuřice a u člověka.“ Jisti si však dotázaní nejsou; tuší, že je nesnadné najít kritéria pro spravování světa: „Boží stvořitelský řád je otevřen; lidská svobodná vůle v něm má prostor. Jde o to, aby jí člověk užíval mravně a uvážlivě.“ A když je zle, správce se zodpovědnosti zřekne: „Bůh si do svého stvořitelského řádu zasahovat asi nedá.“²⁸

Na scéně dnešního environmentalismu se objevil, rozšířil a pevně zabydlel typ takzvaného eko-pragmatika, jehož podobnost s biblickou emblematickou postavou správce je nápadná. Eko-pragmatikové se vzdávají snahy zachovat divokou přírodu; sami se ujímají řízení ekosystémů i planety Země. Cestu z ekologických problémů spatřují v technologických řešeních.²⁹

Kde je mez, k níž nechá správce – eko-pragmatik dojít slepě akcelerující technickou civilizací? Ani Bohem ustavený správce nemůže svět vidět a spravovat jinak než lidskými smysly, nástroji a na základě své omylné představivosti. Hans Jonas píše o „pochybném opatrovnictví lidských rukou“.³⁰ Evoluční antropologové a evoluční psychologové dokládají a teologičtí antropologové přiznávají, že člověk je ve větší či menší míře limitován; má poznávací deficit. Četné evolučně dané psychické vlastnosti se zejména s rostoucí mohutností technologické výzbroje ukázaly jako ekologicky riskantní. Člověk orientuje své poznávání a jednání k malému sociálnímu a geografickému okruhu, uvažuje v jednoduché logice příčina–následek. Zajímá ho dění v blízké časové perspektivě; jeho představivost vzhledem k budoucnosti je omezena sklonem extrapolovat.

Může správce vybavený těmito vlastnostmi spravovat důmyslně stvořený svět? Přírodní procesy jsou extrémně složité, navzájem propojené a plně nečekaných vedlejších účinků a zvratů. Kam se může správce obrátit pro kritéria svého rozhodování? Dřív než svou úlohu dočista vzdá a vrátí nesplněný úkol Stvořiteli, jako teleologicky motivovaný tvor se zkouší obrátit k vědě jako k osvědčenému zdroji poznání.³¹ Mnoho se však nedozví. Dnes od vědců čím dál tím častěji slyší, že svět je obtížně poznatelný, vlastně nepoznatelný, neodhadnutelně reagující na chování člověka, dokonce i na pomocnou ruku ochranářů. Jak má potom onen správce rozumně rozhodnout o genetických manipulacích, o výzkumu nanotechnologií, o alternativních zdrojích energie či o pokrocích v kosmonautice?

25 Elektronická konkordance k Českému ekumenickému překladu Bible hlásí 58 nálezů odkazů hesla „správce“.

26 Anglicky „steward“. James Lovelock s charakteristickým sarkasmem poznamenává, že původně byl steward ten, kdo spravoval prasečí chlívek. Citováno dle Hana LIBROVÁ, *Pestří a zelení*, s. 36.

27 Má ostatně dlouhou historickou tradici; dá se říci, že odpovídá duchu benediktinské tradice, která kladla důraz na význam kultivace přírody lidskou prací.

28 Srov. Daniela ŽENATÁ, *Zasahují genetické manipulace do Božího plánu?*, *Český bratr* 6/2015, s. 13.

29 Z rozsáhlé literatury viz např. populární knihu Emma MARRIS, *Rambunctious Garden: Saving Nature in a Post-Wild World*, New York: Bloomsbury, 2011.

30 Hans JONAS, *Pojem Boha po Osvětimi*, *Souvislost: Revue pro křesťanství a kulturu* 1/1994, s. 115.

31 Další rys typický pro eko-pragmatismus.

Hypoteticky a důsledně vzato, za dnešního stavu světa by bylo environmentálně adekvátní, aby správce učinil akcelerujícímu riskantnímu vynalézání a konání přítrž – aby je omezil či zastavil.³² „Pokud by bylo ještě možné odvrátit společnou katastrofu člověka a Země, pak jistě pouze tak, že budou lidské dějiny synchronizovány s dějinami přírody a experiment novověku bude pokračovat ‚přiměřeně přírodě‘ a ne jako odporující přírodě a na její úkor. (...) Je nutno ‚ochladit‘ lidské dějiny a zpomalit jejich jednostranné pokroky.“³³ Něco tak fantaskního, v dějinách nebývalého, mentalitě dnešního eko-pragmatického správce odporuje.

Zdá se, že koncept rozumného správcovského eko-pragmatismu je ve slepé uličce. Není možné najít i jiné, problému adekvátnější Stvořitelovo pověření? Pokud bychom se drželi biblických metafor, našli bychom poetický obraz pastýře stvoření, odkazující na postavu Ježíše Krista.³⁴ Teologickou přijatelnost této metaforu potvrzuje například tematické číslo časopisu *Universum*, které nese název „Člověk – pastýř stvoření“.³⁵ Oproti rozumářské správcovské a eko-pragmatické cílevědomosti zdůrazňuje spontánní dobrotu, laskavost a věrnost (J 10,14–16).

Pastýř

Pastýřův láskyplný postoj, soucit, obětavost vůči slabým bližním, souhrnně altruismus, je podstatný rys křesťanství. V pátrání po spolupráci environmentalistů a křesťanů to zní povzbudivě. Vlastnosti dobrého pastýře totiž odpovídají jedné větvi environmentální etiky, která bývá nazývána jako „etika environmentálních ctností.“³⁶ Jejím základem je postoj, který autoři anglosaského okruhu označují jako *benevolence*;³⁷ myslí tím vlídnost, shovívavost, až blahosklonnost vůči slabé přírodě,³⁸ souhrnně postoj altruismu. Je to zvláštní druh antropocentricky nadřazeného láskyplného vztahu, jak jej položil do základů své filosofie i životní praxe například Albert Schweitzer.³⁹ I dnes je převažující motivací ochránců přírody, přesněji ochránců orientovaných na záchranu strádajících jedinců zvířat.⁴⁰

Altruismus bývá definován jako schopnost jedince riskovat či obětovat svůj prospěch (někdy i život) ve prospěch jiného. Skeptik, zejména je-li veden neo-darwinistickým pohledem, pochybuje. Soudí, že altruismus ve skutečnosti neexistuje, protože „dárce altruistického aktu“⁴¹ vždy očekává, že mu bude tak či onak péče vrácena; ne-li ve formě reciproční služby, pak v projevu vděčnosti, nebo alespoň v pocitu vlastního lichotivého sebehodnocení.

S environmentalistickým altruismem je to svízelné, podstatně obtížnější než s altruismem vůči

32 Znamý fyzik James Lovelock hovoří v narážce na hesla o „trvale udržitelném rozvoji“ o potřebě nastolit „trvale udržitelný ústup“ – sustainable retreat. Srov. James Ephraim LOVELOCK, *Gaia vrací úder: proč se Země brání a jak ještě můžeme zachránit lidstvo*, Praha: Academia, 2008.

33 Jürgen MOLTSMANN, *Bůh ve stvoření*, s. 114.

34 Srov. Jan HELLER, Člověk – pastýř stvoření, *Universum: Revue přírodovědecké a technické sekce České křesťanské akademie* 16/1994, s. 15–72.

35 ČESKÁ KŘESŤANSKÁ AKADEMIE PRAHA, *Universum: Člověk – pastýř stvoření* 16/1994. Je však pozoruhodné a čtenáře překvapí, že emblém pastýře v textech samotných rozpracován není, ba není ani zmiňován.

36 Srov. Ronald SANDLER – Philip CAFARO (eds.), *Environmental virtue ethics*, Lanham (MD): Rowman & Littlefield Publishers, 2005.

37 Srov. Geoffrey FRASZ, Benevolence as an Environmental Virtue, in: *Environmental virtue ethics*, Lanham (MD): Rowman & Littlefield Publishers, 2005, s. 121–134.

38 Vím o námitce, že příroda není slabá, že je naopak silná. Záleží na perspektivě, jíž se díváme, a ovšem na časovém měřítku.

39 Viz Albert SCHWEITZER, *Zastávce kritického myšlení a úcty k životu*, Praha: Vyšehrad, 1989.

40 Na rozdíl od ochrany ekosystémů, jejíž motivace je spíše racionální a systémové povahy.

41 Všimněme si ekonomistického slovníku neo-darwinistů.

lidem. Altruista pečující o přírodu se může dočkat vděku jen výjimečně, snad pokud pečuje o inteligentního domácího tvora. O vděčném pohledu za vysvobození z utrpení vyprávějí ochránci psů; kočky se už zdají být příliš hrdými příjemci lidské péče, králíci málo komunikativní; o vděku slepic vykoupených z klece a přemístěných na dvorek se dá pochybovat ještě víc. Ostatně, podstata environmentalistického snažení nespočívá v ochraně domestikovaných zvířat, ale spíš ve snaze o udržení biotopů, podmínek života a prosperity živáčků. Tento nezosobněný, ale environmentálně zásadní typ altruismu už vůbec nemůže být zdrojem vděku.

A odměna v podobě lichotivého sebehodnocení? Nezapomeňme, že výsledek environmentální snahy bývá časově vzdálený, pro svou zprostředkovanost nezřetelný, ba dokonce nezaručený. Aktivisté, kterým se podaří zachránit před výstavbou hypermarketu kus mokřadní louky, musejí počítat s tím, že výsledek jejich snažení může být jen velmi dočasný a že bude v dohledné době stejně zničen. Kde tedy může „dárce altruistického aktu“ hledat satisfakci?⁴² Zdá se, že environmentální altruismus je vzácným případem takzvaného altruismu „čistého“.

Pokud není prostředkem výděлку, čin environmentálního altruismu by snad mohl být kompenzován právě nábožensky, jakousi zásluhou registrovanou takzvanými karmickými náboženstvími. Představa, že zásluha bude evidována a oceněna na nebi, žila v křesťanském středověku a odporuje reformovanému pojetí vztahu člověka a Boha, která „záslužnictví“ odmítá. Křesťanství místo něho přichází s příkladem Kristovy oběti, řečeno jazykem sociobiologie s altruismem, který není podmíněn recipročním jednáním.

Nepodmíněný altruismus, oponující neo-darwinistickému názoru, představuje tedy povzbudivý společný základ křesťanského a environmentalistického myšlení a jednání. Slabé místo křesťanských postojů pastýře v environmentálním snažení je jinde. Jde o problém adresáta altruistického aktu. Zatímco příroda zná pouze altruismus vnitrodruhový – její tvorové pečují o sebe, o potomky a o své příbuzné⁴³ –, podstatou ochrany přírody je kulturně vytvořený altruismus mezidruhový.

Na koho se vztahuje altruismus křesťanský? Kdo je onen bližní, o něhož křesťan-pastýř umí a chce láskyplně pečovat? Chovám podezření, že velkou většinou je bližním pouze člověk-křesťan, jakkoli v evangeliu podle Jana čteme „mám i jiné ovce, které nejsou z tohoto ovčince“ (J 10,16). Otázkou totiž je, jak křesťan chápe „ovce z jiného ovčince“. Výklad evangelijního verše, který můžeme slyšet v kázáních, je přijímá jako křesťany jiných křesťanských denominací, vzácněji jako vyznavače jiných náboženství, takzvané široké ekumeny. Jen docela výjimečně najdeme duchovního, který chápe jako bližní mimo-lidské tvory. Přitom jsem ve Starém zákoně našla pasáž, kterou teologičtí vykladači a kazatelé pomíjejí, ačkoli by mohla být homileticky vděčná: „Člověk se slitovává nad svým bližním, ale Hospodin má slitování se všemi tvory“ (Sír 18,13). Vysvětlení může být věcné a prosté: Sírachovec je deuterokanonická kniha, kterou reformované církve, jejichž praxe ve významné míře spočívá na výkladu Písma, v Bibli nemají. Ale napadá mne i jiné vysvětlení: Jde o výrok v té míře radikální a intenzivní, mimochodem připomínající dikci Františkovy encykliky, že se mu teologičtí vykladači vyhýbají.

Ve světě, například ve Velké Británii, nejsou výjimkou křesťanská uskupení, jejichž praxí je přímo ochrana zvířat.⁴⁴ Určitou kuriozitou, obsahující symbolický význam, je v některých zahraničních

42 Profesor Jan Heller ochráncům přírody říkával, že je třeba odhlédnout od výsledků svého snažení.

43 Někdy slyšíme, že je možné v přírodě pozorovat i altruismus mezidruhový. Při bližším přihlédnutí však vyjde najevo, že jde jenom o komplikovaně zprostředkovaný altruismus reciproční nebo nepotický.

44 Bližší viz © SARX Christian Animal Welfare, 2015 (on-line), dostupné na: <http://sarx.org.uk>, citováno dne 28. 11. 2015.

farnostech příležitostně pozvání domácích zvířat k účasti na bohoslužbě. U nás v Českém Brodu vyzývá věřící, aby s sebou přivedli či přinesli na mši domácího tvora, pater Matúš Kocian.⁴⁵

Když pozoruji své okolí, vidím, že mnozí praktikující křesťané mají ke zvířeti žijícímu v domácnosti láskyplně pečující vztah. Ale když poslouchám ty horlivé a ty, kteří takovou zkušenost nemají, zdá se mi, že setrvávají v pozici vnitrodruhového altruismu, že chovají jakési podezření – „s láskou k přírodě se to přehání“, měli bychom svou pomoc věnovat potřebným lidským bližním.

Sourozenec

Už od 19. století se mezi přírodovědci vedou spory, zda existuje jasná hranice mezi *Homo sapiens* a jinými druhy a zda v přírodě existuje hierarchické uspořádání. Je řešena otázka, v jaké míře a jakým způsobem zanechal v člověku evoluční vývoj vlastnosti zvířecích předků. Významnými autory, kteří se zabývali těmito otázkami, byli například etolog Konrad Lorenz,⁴⁶ sociobiolog Matt Ridley⁴⁷ nebo biolog Franz Wuketits.⁴⁸

V posledních letech se názor, který zpochybňuje ostrou hranici mezi člověkem a přírodou, ozývá i z humanitních oborů, ze sociologie, filosofie, kulturologie, antropologie i teologie. Bioložka a profesorka teologie Celia Deane-Drummond se věnuje oblastem, které doposud platily za výlučnou doménu člověka: sféře rozumu, svobody morálky, jazyka a spravedlnosti. Zjišťuje, že u některých druhů zvířat, zejména primátů, lze pozorovat chování, které má znaky kultury a morálky.⁴⁹ Konstatuje, že hranice ostře oddělující svět lidí od ostatních tvorů a formující duální a antropocentrický názor na svět byla konstruována uměle. Buď jak buď, podle většinového názoru dnešních antropologů hranice mezi člověkem a jinými tvory není tak ostrá, aby mohla být jednoznačným zdůvodněním antropocentrismu.⁵⁰

Tyto výzkumy nebyly zřejmě myšlenkovými východisky encykliky. Papež se s evolučními antropology shodl bezděky, spíš jako mystik než jako učenec. Vztah člověka a stvořené přírody chápe František jako vztah sourozenecký. Nejde v něm o dominanci obsaženou ve správování, ani o dominanci zakládající benevolenci pastýře, nýbrž o vztah vzájemného původu i osudu spolutvořených bytostí, o buberovský vztah „Já–Ty“.⁵¹ V encyklice najdeme jedinou zmínku o správčovství v odstavci 116,⁵² a ani ta není vyjádřením Františkova názoru; je pouhou připomínkou jiného církevního dokumentu.⁵³ V odstavci 221 zato František výslovně vybízí k vytváření „vznešeného bratrství s veškerým stvořením“.⁵⁴ Metaforu stvořené bytosti jako „sestry“ nebo „bratra“ najdeme v textu encykliky *Laudato si'* opakovaně a na klíčových místech – v závěrečných modlitbách a ovšem ve Chvalozpěvu svatého Františka z Assisi:

45 Ne náhodou biolog – entomolog.

46 Viz Konrad LORENZ, *Takzvané zlo*, Praha: Mladá fronta, 1992.

47 Viz Matt RIDLEY, *The origins of virtue*, London: Viking, 1996.

48 Viz Franz M. WUKETITS, *Přírodní katastrofa jménem člověk: Vývoj bez pokroku*, Praha: Granit, 2006.

49 Srov. Celia DEANE-DRUMMOND, *The wisdom of the liminal: evolution and other animals in human becoming*, Grand Rapids (MI): Eerdmans Publisher, 2014.

50 Ostatně, kam míří evoluce? K tvorů nejsložitějšímu, nebo nejlépe adaptovanému? Pokud k nejlépe adaptovanému, není podle evolučních biologů favoritem evoluce člověk, ale některé druhy hmyzu.

51 Srov. Martin BUBER, *Já a Ty*, Praha: Mladá fronta, 1969.

52 FRANTIŠEK, *Laudato si'*, § 116.

53 FEDERACE BISKUPSKÝCH KONFERENCÍ ASIE, *Love for Creation. An Asian Response to the Ecological Crisis*, Taaytay, 1993.

54 FRANTIŠEK, *Laudato si'*, § 221.

„Ať tě chválí, můj Pane, všechno, co jsi stvořil,
zvláště pak bratr slunce,
neboť on je den a dává nám světlo,
je krásný a září velkým leskem,
vždyť je, Nejvyšší, tvým obrazem.

Ať tě chválí, můj Pane, sestra luna a hvězdy,
stvořils je na nebi jasné, vzácné a pěkné.

Ať tě chválí, můj Pane, bratr vítr
a vzduch i oblaka, jasná obloha i každé počasí,
kterým živíš své tvory.

Ať tě chválí, můj Pane, sestra voda,
která je velmi užitečná, pokorná, vzácná a čistá.

Ať tě chválí, můj Pane, bratr oheň, kterým osvětluješ noc
a on je pěkný, příjemný, mocný a silný.“⁵⁵

Příměr sourozenectví má z environmentálního hlediska významnější dopad než metafora správcovství a pastýřství; oslovuje totiž způsob života, pro který se každý člověk každodenně svobodně rozhoduje. Němčina nabízí slovo, které přesně vyjadřuje, o čem jde – o životní způsob, který je *schöpfungsgemäß*, přiměřený stvořenému světu. Kdybychom stvoření neničili tím, jak žijeme, nemuseli bychom být technologicky zdatnými správci řídicími ekosystémy na planetě ani soucitnými záchranáři-pastýři intuitivně zachraňujícími ohrožené jedince a biologické druhy.

Princip sourozenectví reflektující dnešní tristní environmentální situaci svádí k odvaze obrátit se k metafoře bezmocného a trpícího Boha a jejím prostřednictvím k obtížné teologické otázce theodiceje. „Kristus nepomáhá silou své všemohoucnosti, ale silou své slabosti, svého utrpení!“⁵⁶ píše 16. 7. 1944 z nacistického vězení německý protestantský teolog Dietrich Bonhoeffer.⁵⁷ Také slavná stať *Pojem Boha po Osvětimi* židovského filosofa Hanse Jonase⁵⁸ zpochybňuje představu o všemohoucím Bohu-kouzelníkovi řešícím za nás ekologickou krizi, narušuje levnou „obranu vírou“.⁵⁹ Podle Jonase není Bůh všemocný. Svět, který stvořil, svěřil do lidských rukou a sestupuje do bídy a utrpení; trpí s každým slabým bezmocným stvořením. A do třetice katolický výrok o trpícím Bohu, expresivní naléhavostí připomínající španělské baroko, je obsažen ve Františkově encyklice: „Maria, Matka, která pečovala o Ježíše, se nyní s mateřskou láskou a bolestí stará o tento zraněný svět. S probodeným srdcem oplakávala Ježíšovu smrt a nyní soucítí s utrpením ubohých stvoření tohoto světa, které křížuje a hubí lidská moc.“⁶⁰

55 Tamtéž, § 87.

56 Dietrich BONHOEFFER, *Na cestě k svobodě: Listy z vězení*, Praha: Vyšehrad, 1991, s. 250.

57 Dietrich Bonhoeffer byl významný teolog, který se zúčastnil přípravy atentátu na Adolfa Hitlera. Pouhý měsíc před koncem války byl v koncentračním táboře Flossenbürg popraven.

58 Jde o slavnostní přednášku, kterou Hans JONAS přednesl v roce 1984. Jonas je autorem environmentálně zaměřené knihy *Princip odpovědnosti: pokus o etiku pro technologickou civilizaci*, Praha: OIKOYMENH, 1997.

59 Srov. např. Hans JONAS, *Pojem Boha po Osvětimi*, s. 112–121.

60 FRANTIŠEK, *Laudato si'*, § 241.

Tyto úvahy můžeme shrnout: Lidem bylo uloženo být obrazem Božím – *imago Dei*. V jakém smyslu? Které vlastnosti Boha máme napodobit? Obraz moudrého tvořícího Boha může být chápán jako šafářská cílevědomá snaha eko-pragmatiků spravovat Zemi. Obrazem Boha milujícího a laskavého je ochránce přírody – pastýř ochraňující živáčky z „jiného ovčince“. Jak může člověka usilujícího o záchranu přírody inspirovat utrpení bezbranného Boha? Je příliš troufalé vidět lidskou nápodobu trpícího Boha v environmentálním žalu?⁶¹

Hana Librová
(FSS MU, librova@fss.muni.cz)

61 Srov. Hana LIBROVÁ, Environmentální žal, *Vesmír* 9/2014, s. 238–241.